

НОВІ ПІДХОДИ ТА ІДЕЇ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРАГМАТИЦІ

А.А. Дем'янюк, канд. філол. наук

ПЕРЕКЛАД ЯК АКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядаються культурологічні аспекти процесу перекладу.

This article investigates culturological aspects of the process of translation.

Переклад – це не тільки взаємодія мов, але й взаємодія культур¹. В останнє десятиліття минулого сторіччя з'явилося багато цікавих праць, присвячених дослідженню проблем міжкультурного спілкування. Зараз учені розглядають питання про розробку теорії інтеркультурної комунікації. При цьому у смисл терміна “міжкультурна комунікація” включаються усі людські відносини, в яких суть поведінки, установок, почуттів і розуміння комунікантів визначається усвідомленням своїх власних характерних рис “чужорідності”, ідентичності й “інаковості”, звичного і нового². На зміну традиційному розумінню культури як сукупності матеріальних і духовних досягнень суспільства прийшло розширене тлумачення цього терміна, яке включає всю сукупність історичних, соціальних і психологічних особливостей етносу, його погляди, традиції, цінності, інститути, поведінку, побут, умови життя – словом, усі сторони його буття та свідомості. Таке розуміння культури, природно, включає мову і всі інші аспекти вербальної комунікації як однієї з найважливіших сторін людського існування. Звідси випливає, що весь комплекс лінгвістичних наук може розглядатися як частина глобальної науки про людину – культурології.

Культурологічний підхід до проблем вербальної комунікації має певні переваги, оскільки він дозволяє пов'язати мовленнєву діяльність з іншими видами і формами людської діяльності, краще зрозуміти всю важливість і багатоманітність функцій мови у житті людини і суспільства. У той же час очевидно, що зв'язок культури і вербальної комунікації достатньо складний і окремі його сторони потребують детальнішого аналізу. Цей зв'язок не зводиться до співвідношення “мова і культура”, яке традиційно включається до проблематики мовознавства.

Сама мова як знаряддя вербальної комунікації виступає надзвичайно важливою частиною культури, і всі особливості її структури та функціонування можуть вважатися проявом культури відповідного мовного (або етнічного) колективу.

У процесі вербальної комунікації її учасники приписують висловлюванням певний смисл, інтерпретуючи їхній мовний зміст на основі своїх фонових знань, з яких щоразу вибирається деяка сукупність допущень. Кожен учасник комунікації володіє своїм обсягом фонових знань, але в цілому фоніві знання мовного колективу мають значну спільність і становлять єдине когнітивне середовище, яке забезпечує можливість спілкування. Обсяг і зміст когнітивного середовища становлять важливу частину культури етносу, так само, як і переважні тенденції та звички у виборі допущень.

Культурно обумовленим виявляється і наступний етап вербальної комунікації – здатність її учасників робити логічні висновки зі сказаного, усвідомлювати можливі імплікації та асоціації. Сама здатність інтерференції, безсумнівно, загальнолюдська, але конкретні висновки завжди пов'язані з наявністю певних елементів культури і ступенем знайомства з ними комунікантів.

Вплив культурних факторів на саму можливість і спосіб здійснення вербальної комунікації достатньо очевидний. Однак при цьому не завжди ясно, які з цих факторів належать даній культурі, а які спільні для багатьох або хоча б кількох культур. Саме ця відмінність є особливо істотною під час вивчення явища міжкультурної комунікації.

В умовах взаємозв'язку і взаємозалежності сучасного світу різні культури не ізольовані одна від одної, а постійно контактують і взаємодіють. Носії однієї культури стикаються з особливостями іншої культури під час безпосереднього контакту з її представниками у своїй країні і за її межами або одержують відповідну інформацію з телеекрана, з газетних сторінок, літературних творів та інших джерел. Одним з таких джерел, що набули великого поширення у сучасному світі, є переклади. Переклади роблять доступними тексти, які містять повідомлення, створені в рамках іншої культури і позначені її особливостями. Ознайомлення з культурою інших народів – одна з найважливіших соціальних функцій перекладу. Розкриваючи самотність і різноманітність культурних цінностей,

звичаїв і традицій, переклади сприяють взаєморозумінню і взаємній повазі, збагачують культуру кожного народу, роблять великий внесок у розвиток мови й літератури, науки й техніки.

Для вивчення міжкультурної комунікації особливий інтерес становлять культурологічні аспекти самого процесу перекладу. Цій проблемі традиційно приділялася велика увага у перекладознавстві, але вона набуває особливого значення у зв'язку з новою концепцією культури. У працях дослідників перекладу неодноразово підкреслювалась видатна роль перекладу в розвитку національних культур, літератур і мов. Цими питаннями цікавились і багато діячів культури, письменників, критиків, істориків, літературознавців. Проблему “переклад у культурі” вивчено досить детально. Однак для теорії перекладу не менший інтерес становить інший аспект зв'язку перекладу з культурою, який можна назвати “культура в перекладі” – різні форми впливу культурних факторів на хід і результат процесу перекладу³.

Теоретично цілком можливо, але, мабуть, малопродуктивно просто замінити лінгвістичну характеристику перекладу “культурологічною”, стверджуючи за Дж. Касагранде, що “перекладаються не мови, а культури”. Звичайно, можна говорити, що всі відмінності між мовами, які створюють труднощі під час перекладу, це врешті-решт відмінності між культурами. Аналогічним чином можна зараховувати до культурно детермінованих особливості граматичної системи мови, наприклад видо-часову систему дієслова, систему відмінків і багато іншого. Ще простіше це зробити у сфері лексики та фразеології, які створюють особливу “мовну картину світу”, характерну для представників певної культури. Не менш очевидна і культурна самобутність когнітивних структур, за допомогою яких мова представляє такі загальні категорії, як матеріальний об'єкт, дія, час, простір тощо.

Привертає увагу соціально-культурна обумовленість всієї перекладацької діяльності. Добре відомо, що в рамках різних культур на різних етапах історії до перекладів висувалися різні вимоги. Цим вимогам мали відповідати не тільки вибір текстів для перекладу, але й обрана перекладачем стратегія. Частково вибір стратегії міг визначатися характером текстів або творчими установками самих перекладачів. Так, перекладачі релігійних текстів, які благоговійно ставилися до кожної букви священного оригіналу, прагнули до максимально буквального його відтворення, навіть на шкоду

смісловим нормам мови перекладу. Навпаки, багато перекладачів художніх творів часом занадто вільно поводитися з оригіналами. Але в кожному випадку перекладачам доводилося враховувати ставлення до їхньої діяльності, яке переважало в їхній культурі на даний час. Перші спроби зробити переклади Біблії зрозумілішими й відповіднішими до мовної норми викликали ворожість і обурення віруючих, у культурі яких вважалося, що священний текст має бути містичним і загадковим. Рішуча відмова Мартіна Лютера від практики буквалістського перекладу Біблії викликала потрясіння і розкол у християнському світі. Від французьких перекладачів у XVII ст. суспільство вимагало перекладів, які б “виправляли” твори “варварських” авторів (таких, як Шекспір або Сервантес) відповідно до вимог “хорошого смаку”, законодавцями якого вважали себе французи. У сучасній культурі багатьох народів досить спокійно сприймаються вольності перекладів літературних творів (які до того ж нерідко перекладають через підрядник або третю мову) і в той же час висувуються вимоги високої точності до інформативних перекладів – дипломатичних, комерційних, технічних і т. ін.

Відома також залежність стратегії перекладача від рівня престижності іноземного автора у даній культурі. Твори уславлених і знаменитих авторів, які вважаються класичними або зразковими, перекладаються з підвищеною увагою до відтворення їхнього змісту й авторського стилю. У той же час у перекладах менш відомих авторів часто використовуються стандартні, приблизні варіанти, які полегшують роботу перекладача і нівелюють смислові та стилістичні особливості оригіналу.

Соціально-культурний вплив на стратегію перекладача часто відбивається і на повноті відтворення змісту оригіналу, змушуючи перекладача скорочувати або повністю опускати в перекладі все, що вважається неприпустимим через ідеологічні, моральні або естетичні міркування. Подібні форми культурної детермінованості перекладацької діяльності – це своєрідна конвенційна норма перекладу.

Особливий інтерес для теорії та практики перекладу становить вивчення впливу культурологічних факторів на сам процес перекладу: на характер перекладацьких проблем, вибір варіанта перекладу, оцінку його прагматичної цінності. Деякі аспекти цього впливу очевидні й неодноразово описані в працях вітчизняних та зарубіжних перекладознавців. Загальноновизнано, що перекладач має

бути не тільки білінгвом, але й бікультурним, що він повинен не тільки добре знати особливості двох культур, без чого він не зможе ні зрозуміти змісту оригіналу, ні створити повноцінний переклад, але й мати чітке уявлення про схожість і відмінності у знаннях, поглядах, традиціях та асоціаціях, притаманних представникам обох культурних спільнот. Перекладач може призначати свій переклад для конкретної людини або якоїсь групи людей, але часто він орієнтується на узагальненого адресата.

Традиційно дослідники звертали увагу на три ряди факторів, які утворюють перекладацькі проблеми: розбіжності у мовних структурах, у “мовних картинах світу” і в самих “світах”, в описуваних об’єктах і явищах. Перші два ряди факторів одержували іноді культурологічну інтерпретацію, але найочевиднішою вважалася культурна обумовленість специфічних для даного народу об’єктів і явищ, які переважно позначаються досить невизначеним терміном “реалії” і назви яких становлять основну частину так званої “безеквівалентної лексики”. Основна увага тут приділяється окремим елементам культури, і значно менше вивченими залишаються культурно-специфічні ситуації та способи їх подання в актах комунікації. Потребує детальнішого дослідження і взаємодія елементів двох культур у процесі перекладу. Перекладацькі проблеми будуть мати різний ступінь труднощі за наявних співвідношень елементів двох культур: за наявності однакових елементів в обох культурах і за наявності якогось елемента в культурі мови оригіналу та відсутності його в культурі мови перекладу.

Очевидно, що розмежування власне мовних і культурологічних аспектів перекладу значною мірою умовні. Багато лінгвістичних проблем перекладу залежать у кінцевому рахунку від культурних відмінностей, і навпаки – багато культурологічних проблем можна переформулювати в лінгвістичних термінах. Тому протиставлення мови і культури в перекладі малопродуктивне.

Говорячи про культуру перекладу і підкреслюючи значущість і актуальність культурологічних проблем перекладу, доречно зупинитися на досвіді професійних перекладачів, зокрема Лінн Віссон – синхроніста ООН із багаторічним стажем. У праці “Синхронний переклад”, у розділі “Переклад культур”, розглядаючи культурологічний аспект міжмовної комунікації, Віссон пише, що структурні особливості і принципи мови – це те, що значною мірою

визначає, як її носії сприймають навколишній світ і, зрештою, суть всієї культури народу⁴. Для перекладача важливо знати, що граматичні структури мови (на відміну від лексичних елементів) визначають ті аспекти даного предмета або явища, котрі дана мова повинна виражати.

Як посередник між культурами перекладач відіграє винятково важливу роль. Гостра потреба у виваженому врахуванні відмінностей між культурами сьогодні добре усвідомлюється переважно більшістю перекладачів. На жаль, деякі з них в реальності виходять з того, що раз вони “вивчили мову” якогось народу, то його культура рано чи пізно сама додасться, що для її дивацтв завжди знайдуться еквіваленти в рідній мові. Звідси випливають благодущність і недбалість в оцінці того, наскільки велика ймовірність помилки, коли переклад з мови народу робиться без знання його життя, легковажно або поспіхом. Однак прогалини у знанні культур загрожують не тільки лінгвістичними, але й психологічними та політичними конфліктами, врешті-решт, непорозумінням між народами.

Знання мови і культури народу й особисте ставлення до нього – це два пласти у свідомості перекладача, які він має брати до уваги у своїй роботі. Це особливо необхідно під час комерційних і дипломатичних переговорів. Буває, що перекладач працює на одну сторону в міжнародному конфлікті, але з якихось причин співчуває іншій. Але він не має права вкладати свою думку в уста представників будь-якої сторони, а також передавати конфіденційну інформацію тим, для кого він працює або кому співчуває.

Збереження контексту культури мови оригіналу і мови перекладу інколи змушує хорошого перекладача з'ясовувати та зіставляти дуже широкий спектр життя в країні мови оригіналу і в країні мови перекладу – від дрібниць до найвищих сфер суспільного життя. Виявляється, наш *лимонад* – не те саме, що *lemonade* в Америці, де він – не газована, а просто вода, в яку додають лимонний сік і цукор. У російській та українській мовах існують як рівноправні обидва варіанти – *лимонад* як вода з лимоном і *лимонад* як газировка. Передати обидва ці поняття одним словом – це те саме, що перекласти китайський “рис” англійським “хліб”.

¹Швейцер А.Д. Перевод в контексте культурной традиции. Литературный язык и культурная традиция. – М., 1994. – С. 5; ²Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – М., 1988. – С. 46;

³Чужакин А.П. Устный перевод. – М., 2001. – С. 78; ⁴Виссон Я. Синхронный перевод с русского на английский. – М., 2001. – С. 46.

М.В.Шевченко, канд. філол. наук

РОЛЬ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ У ФОРМУВАННІ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО ЗМІСТУ ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ (НА ПРИКЛАДІ ВІРША І.ЖИЛЕНКО «ПОХОРОН»)

У статті розглядаються прецедентні тексти як важливий текстотвірний чинник поетичного мовлення, лінгвокультурологічного і художньо-образного потенціалу тексту, а також особливості їхньої взаємодії зі структурно-змістовими та художньо-естетичними одиницями поетичного твору.

The article presents precedent texts as an important text-forming factor of a poetic language, linguistic and cultural, artistic and vivid potential of the text as well as peculiarities of interaction between content and artistically-aesthetic units of the poetical work.

Прецедентні тексти (ПТ) як специфічний різновид культурних запозичень виступають важливим текстотвірним чинником поетичного мовлення, лінгвокультурологічного та художньо-образного потенціалу тексту зокрема. Завдяки своїм асоціативно-смісловим характеристикам вони забезпечують міжтекстуальний зв'язок з іншими вербальними одиницями, формуючи разом із ними глибинну інформативно-змістову структуру тексту, його цілісний словесно-художній образ. Досліджуючи функціонування ПТ як стрижневих компонентів національно-словесних художніх образів (НСХО), ми виявили певні особливості їхньої взаємодії зі структурно-змістовими та художньо-естетичними одиницями мікроконтексту, метатексту та мегатексту. Зокрема в мовленнєвому контексті міжтекстуальність виявляється (більшою чи меншою мірою експліцитно) як а) ототожнення; б) уподібнення; в) поєднання уподібнення та ототожнення; г) протиставлення. Така різнобічність текстуальних зв'язків ПТ об'єктивно зумовлюється неоднорідністю їх метакомпонентних характеристик – номінація, цитатія, алюзія, ремінісценція, парафраз. Авторське ж «я» виявляється у вибірковості звернення поета до певних інтер-